

POLEMINIS M. RADVILOS JUODOJO LAIŠKAS IR JO LITERATŪRINĖ APLINKA

Marcelinas ROCKA

Humanistinės kultūros sąjūdyje reikšmingas literatūros žanras buvo epistolografija. Būdama tikrai asmeninio pobūdžio literatūra, epistolografija geriausiai išreiškė žmogaus asmenybės išsivadavimą iš vidurinių amžių nuasmeninimo. Todėl to meto kultūros veikėjams laiškas tapo svarbia meno forma, literatūrinio savarankiškumo ženklu ir kūrėjo elegancijos požymiu. Apie laišką reformacijos pradininkas M. Liuteris sakė, jog jų „rašytojai valdo pasaulį“, o dar anksčiau Italijoje, humanizmo tėvynėje, gero autoriaus laiškas buvo daugiau vertinamas, negu tūkstantis gerai ginkluotų kareivių¹.

Tokiai reikšmingai epistolografijai priklauso ir čia nagrinėjamas M. Radvilos Juodojo laiškas, anuo metu sukėlęs daug triukšmo ir ginčų tarp Lietuvos ideologinio fronto darbuotojų, taip pat atkreipęs į save ir į autorių daugelio užsienio kultūros veikėjų dėmesį.

Bibliografiniai duomenys.

Kalbamas M. Radvilos laiškas išspausdintas šio pavadinimo rinkinyje: „Duae epistolae. Altera Aloysii Lipomani Veneti, episcopi Veronae, Rom: Pontificis in Polonia legati, ad illustrissimum principem D. Nicolaum Radvillum, Palatinum Vilsensem etc. Altera vero eiusdem illustrissimi D. Radvili ad episcopum et legatum illum. Lectu dignissimae, si ullae fuerunt nostra aetate. 2. ad Thessal. 2., v. 8. Revelabitur ille iniquus, quem dominus Jesus interficiet spiritu oris sui et destruet illustratione adventus sui. Regiomonti Borussae, excudebat Joannes Daubmannus. M. D. LVI², p. [138].

¹ K. Borinski, *Die Antike in Poetik und Kunsttheorie*, T. I, Leipzig, 1914, p. 128—129.

² „Du laiškai: vienas Venecijos piliečio Aloizijaus Lipomano, Veronos vyskupo, Romos popiežiaus legato Lenkijoje, šviesiausiam kunigaikščiui ponui Mikalojui Radvilai, Vilniaus vaivada ir t. t., o antras — to paties šviesiausio pono Radvilos tam vyskupui ir legatui. Laiškai labai verti paskaityti: tokių vargu ar buvo mūsų amžiuje...“ [Biblijos citata]. Karaliaučius, 1556.

Tai gana reta knyga. Pas mus yra tik Lietuvos TSR MA Centrinėje bibliotekoje ($\frac{L-16}{1-25}$). Knygos antraštiniame puslapyje yra senas įrašas „rarissimus [liber]. P. Paulus Vergerius editor“. („Labai reta knyga. Leidėjas — P. P. Vergerijus“).

Rinkinio parengėjas — italas Petras Povilas Vergerijus (1497/8—1565), žinomas kaip reformacijos veikėjas, teisės daktaras ir laurais vainikuotas poetas. Po žmonos mirties tapo dvasininku, net vyskupu. Tačiau nuo 1548 m. perėjo į protestantų pusę ir uoliai propagavo jų mokymą. 1553 m., kviečiamas Vitenbergo kunigaikščio Christoforo, atvyko į Tiubingoną, buvo jo patarėju ir nukreipė savo veiklą prieš katalikų bažnyčią. Porą kartų buvo atvykęs į Vilnių, kur, M. Radvilos Juodojo globojamas, ėmėsi energingos propagandos prieš popiežiaus legatą A. Lipomaną ir Varmijos vyskupą bei būsimąjį kardinolą S. Hozijų³.

Tą kovingą proreformatišką dvasią skaitytojas tuojau pajunta, kai tik paima knygą į rankas. Pačioje pradžioje Vergerijus duoda savo poleminio pobūdžio laišką krikščioniškam skaitytojui, pasirašytą Karaliaučiuje 1556 m. spalio 1 d. Jame giriamas karalius Zygmantas Augustas ir Vilniaus vaivada M. Radvila, o smerkiamas Jonas Petras Karafa, t. y. popiežius Povilas IV. Apskritai, čia smerkiama popiežiaus institucija, kritikuojamas jos legatas, katalikiškoji stabmeldystė.

Po tokios nedraugiškos įžangos spausdinamas legato Lipomano laiškas M. Radvilai. Jis rašytas 1556 m. vasario mėn. 21 d. Pasiuntinys priekaištauja M. Radvilai dėl palinkimo į reformaciją ir griežtais žodžiais jį pasmerkia.

Prie šio laiško rinkinio sudarytojas Vergerijus vėl prideda savo charakteristiką, kur Lipomano laišką pavadina stipriu žodžiu — „begėdiškas“ (impudens). Jis mini, jog buvęs Lietuvoje, lankęsis pas M. Radvilą. Šį labai giria.

Po Lipomano laišką smerkiančių žodžių eina paties M. Radvilos laiškas — „Atsakymas į tą laišką“ (Responsum ad easdem litteras), parašytas Vilniuje 1556 m. rugsėjo 1 dieną. Kadangi Lipomanas siūlė, kad jų tarpininkas būtų vyskupas A. Konarskis, Radvila iš pat pradžių atsisako tokio tarpininkavimo. Jis prisipažįsta esąs žmogus dvariškis ir atsidėjęs daugiau karo mokslui, negu teologijos bei filosofijos studijoms; kalba apie savo santykius su karaliumi, aiškina, kodėl nesilaiko pasninko penktadienį ir šeštadienį; atsako į Lipomano priekaištą, kad globoja jo vadinamus eretikus, kad laikosi komunijos dviem pavidalais, kad palaiko reformacijos

³ Podręczna encyklopedia kościelna, t. 41—42, Poznań—Warszawa, s. a., p. 44—45.

skleidėjus, ir sako, kad visais tais atvejais jis elgiąsis teisingai. Radvila pasigiria, kad spausdina gimtąja kalba (lingua materna) knygas, kurias jo ideologiniai priešai laiką eretiškomis. Jis neigiamai kalba prieš popiežiaus primatą, išpažintį, mišias, skaistykla, taip pat siūlo įvesti liaudies kalbą į apeigas. Radvila norįs pasikviesti pas save žinomus religijos reformatorius J. Kalviną, J. Laskį, P. Lismaninį. Jo didelis troškimas, kad bažnyčia būtų vieninga, apimtų visą pasaulį ir taptų „Kristaus karalyste“ (Regnum Christi). Laiško autorius primena dėl religinės nesantaikos vykusias kovas Vokietijoje, pageidauja, kad įvyktų bendras Lietuvos bei Lenkijos susirinkimas religiniais reikalais, o jį turėtų sušaukti pasaulietinė valdžia — karalius.

Po šio pagrindinio laiško eina priedai, charakterizuoją visus tris svarbiuosius asmenis — Vergerijų, Radvilą ir Lipomaną, pastarąjį, žinoma, neigiamai. Tokio pobūdžio raštą — kreipimąsi į „šviesų krikščionių skaitytoją“ („candido et christiano lectori“) spausdina slapyvardžiu „Eustathius Theophilus“ prisidengęs Eustachijus Trepka (apie 1510—1559), gyvenęs nuo 1546 m. Karaliaučiuje ir vertęs į lenkų kalbą protestantiškus raštus. Lipomaną jis vadina Romos šalininkų bazilisku — mitologiniu kerinčio žvilgsnio driežu — ir molosu — besočiu šunimi. Popiežiaus pasiuntinys esąs gudrus žmogus, tačiau nelabai protingas ir atsargus. Trepka šaukia Vokietiją padėti Radvilai.

Sambijos superintendantas Jonas Aurifaberis 1556 m. spalio 1 d. rašte kreipiasi į rinkinio sudarytoją Vergerijų, „anksčiau,— kaip jis sako,— buvusį Justinopolio vyskupą ir Romos popiežiaus pasiuntinį, o dabar tremtinį dėl Kristaus“. Čia taip pat kalbama apie reikalą sušaukti susirinkimą bažnytiniais klausimais, o Radvilos laišką vadina „puikiausiu tikėjimo išpažinimu“ (Pulcherrima confessio). Jis būsiąs naudingas ne tik Lietuvai bei Lenkijai, bet ir visai bažnyčiai.

Po laiško esančiose pastabose žadama išleisti kitą Radvilos laiško leidimą drauge su Vitenbergo kunigaikščio Christoforo tikėjimo išpažinimu. Tie išpažinimai labai derą vienas prie kito, ir sujungtas į vieną knygą su anuo, Vilniaus vaivados laiškas pereisiąs visą Europą. Abu dalykai esą išversti į italų, vokiečių kalbas. Šiek tiek vėliau jie būsią verčiami į lenkų bei prancūzų kalbas. Mūsų kalbamieji Lipomano ir Radvilos laiškai lenkiškai — „Dwa Listhy...“ — buvo išleisti Lietuvos Brastoje 1559 m. paties M. Radvilos Juodojo lėšomis. Vertė juos arba kunigaikščio Albrechto žmogus E. Trepka, arba žinomas M. Rėjus. Vertimas į italų kalbą — „Copia d'una lettera“ — išleistas dar 1556 m., o vokiečių kalba — „Zwen Sendbrieff...“ — 1557 m. Karaliaučiuje.

Rinkinio gale pridedami penki eilėraščiai, vienaip ar kitaip smerkiantieji Lipomaną:

1. Kristijano Liberijaus (Christiani Liberii Veracis Luceoriensis) „Eilės prieš Aloizijų Lipomaną, Romos popiežiaus Povilo IV pasiuntinį Lenkijoje“. Tikrasis autorius — Andrius Tšececkis (Trecesius) Jaunesnysis (gimęs apie 1530 m.). Čia jo vienas slapyvardis. Laiško rašymo metu jis buvo Radvilos Juodojo tarnyboje, palaikė ryšius su Vergerijumi. Nuo 1547 m. darbavosi, komplektuojant Vilniaus dvaro biblioteką, Lietuvos Brastos biblijos vertimo dalyvis.

2. Prudencijaus Kachinijaus (Prudentii Cachinnii) „Epigrama apie tą patį Lipomaną... dėl to, kad tas liepė Sochačeve sudeginti žydus dėl eucharistijos duonos įžeidimo“. Po tuo slapyvardžiu slepiasi taip pat A. Tšececkis.

3. Karaliaučiaus piliečio Mato Stojaus (Mathiae Stoi Regiomontani), filosofijos ir medicinos daktaro, linkėjimas (omen).

4. Virilijaus Muzėjo (Virilii Musaei Hyperiadis) elegija „Apie švenčiausiosios evangelijos Lenkijos karaliaus krašte po Antikristo atskleidimo pradžia, pažangą ir sustiprėjimą“. Vėl A. Tšececkio darbas — eiliuota visų pirma Lenkijos reformacijos istorija. Minimas ir Vilnius, „pilnas mūsų brolių“, t. y. protestantų. Čia gyvenęs galingasis Radvila — didžioji lietuvių tautos garbė; jis labiau geidžias sekti beturčiu Kristumi, negu pasiūsiu ir turtų pertekusiu popiežiumi. Jis pirmasis Lietuvoje ėmęs skleisti grynąją reformacijos tikėjimą. Radvilos pėdomis einąs Žemaičių seniūnas Chodkevičius su sūnumis, V. Agripa, jaunuolis Naruševičius.

5. „Turingiečio Erhardo Nizo (Erhardi Nisi Thuringi), dievo žodžio tarno Prūsijoje, elegija prieš Venecijos pilietį Aloizijų Lipomaną, Romos popiežiaus Povilo IV legatą Lenkijoje“.

Knygos pabaigoje duota citata iš Naujojo testamento ir vinjetė.

Bibliografijoje minima⁴, kad kalbamasis rinkinys buvęs išleistas ir sekančiais (1557) metais. Remiainasi, matyt, neseniai minėta užuomina knygos pabaigoje. Bet vargu ar tas kelinimas buvo įvykdytas. Tokio leidimo knygos niekur nerasta.

Metus žvilgsnį į pateiktus bibliografinius duomenis, matyti, kad rinkinys pasidarė lyg savo meto poleminės literatūros chrestomatija, o Radvilos Juodojo laiškas buvo plačiai garsinamas jau paties spausdinimo metu. Spaudinio pobūdis rodo, kad jis turėjo būti platinamas ne tik Lietuvoje, Rytų Prūsijoje bei Lenkijoje, bet ir Vokietijoje, Italijoje, Prancūzi-

⁴ Plg. K. Estreicheris, t. 32, p. 361.

joje. Jis verčiamas į liaudies kalbas, kad daugiau kas galėtų skaityti. Tuo būdu laiškas plačiai pasiekė Europą ir visų pirma protestantiškąjį pasaulį. Autoriai — arba paties Radvilos, arba Prūsų kunigaikščio Albrechto žmonės. Būdinga, kad vienam asmeniui, Radvilos žmogui A. Tšecekiui, buvo leista pasisakyti, keičiant slapyvardžius, trejetą kartų, tuo būdu lyg norint dirbtiniu būdu padidinti protestantiškų autorių skaičių ir laiško reikšmingumą.

Kita poleminė literatūra.

Lietuvoje buvo ir daugiau asmenų, kurie raštu pasisakė prieš Lipomaną. Bibliografai A. Jocheris⁵ ir K. Estreicheris⁶, remdamiesi K. Nesekio liudijimu, mini, kad prieš Lipomaną rašęs („pisał przeciwko Lippomanowi“) ir V. J. Agripa, gana žymus XVI a. antrosios pusės politikas bei diplomatas, taip pat kultūros bei literatūros veikėjas. Tik nesusekta, kokie buvo tie darbai⁷.

Tokia literatūra, ypač M. Radvilos laiškas, darė didelį įspūdį katalikams. Tai atsispindi kardinolo S. Hozijaus korespondencijoje. Tuojau imta rengtis į jį atsakyti. Jau 1556 m. lapkričio 17 d. katalikų buvo rašoma, kad Radvilos laiškas „eina per sektantų rankas ir jie yra nuomonės, jog Radvila savo argumentų jėga taip prispaudęs legatą, kad tas nė prasižioti nedrįstąs“⁸. Matyt, iš tikrųjų jam buvo nelengva, jei katalikų bažnyčios vyresnybė ėmė ieškoti priemonių palengvinti legato misiją. Jos skatinimu Lietuvos poetas ispanas Roizijus parašė ir šiam popiežiaus pasiuntiniui dedikavo poemą „Tūkstanteilis“ (Chiliastichon, Krokuva, 1557), kur poetinė forma supažindino Lipomaną su Lietuvos—Lenkijos žymiais žmonėmis, potencialiais jo misijos padėjėjais. Tačiau reformacijos šalininkai tuojau ėmėsi literatūrinių kontrapriemonių. Kažkoks asmuo, prisidengęs slapyvardžiu „P. C. Sarmata“, išleido minėtam P. Roizijaus „Tūkstanteiliui“ paskvilį „Prieš Tūkstanteilį už Lipomaną“ (Contra Chiliastichon pro Lipomano, 1558).

Pats Lipomanas irgi nesnaudė. Kaip įprasta katalikų bažnyčioje sunkiais atvejais griebtis stebuklų, kurie turėtų rodyti dievo ar šventųjų įsikišimą į įvykių eigą katalikų bažnyčios naudai, jis tais pačiais metais,

⁵ T. 3, p. 659.

⁶ T. 12, p. 78.

⁷ Žr. plačiau: M. Ročka, V. J. Agripa — kultūros veikėjas ir literatas, — „Literatūra“, t. X, V., 1967, p. 45—68.

⁸ „... ejus epistola responsiva in Regio Monte excussa teritur manibus sectariorum, qui putant legatum argumentorum vi a Radivilo esse conclusum, ut hiscere non audeat“. Cit. pagal: K. Estreicheris, t. 26, p. 86.

kaip ir Radvila, parašė popiežiaus Povilo IV vardu laišką, kuriame aprašė Lenkijoje įvykusį stebuklą su eucharistija. Ta pačia tema kitais metais Lipomano spaudinys išėjo vokiečių kalba, o vėliau (1586) ir prancūzų kalba⁹.

Taigi ėmė virti polemikinė kova Lietuvoje, kuri labai išsiplėtė. Ir reikia pasakyti, kad šiuo, šeštuoju, dešimtmečiu aktyviausi buvo protestantai. Jų veikla sudomino ne tik vietinius gyventojus, bet ir užsienį. Visoje Europoje buvo sekama, kaip vyksta konfliktas tarp reformacijos skleidėjų ir Romos atstovo Lipomano. Juk šis ginčas vyko tuo metu, kai posėdžiavo Tridento bažnytinis susirinkimas, kai iš vienos ir kitos pusės buvo ieškoma progų, neužleidžiant savo pozicijų, iš religinių ginčų gauti sau kiek galima daugiau politinės naudos.

Susirinkę Tridente, bažnyčios vadovai svarstė, kaip sustabdyti reformacijos dvasios sužadintą katalikų bažnyčios irimą. Siekdami savo vienybės, jie susistemino mokymą Tomo Akviniečio doktrinos pagrindų, popiežiaus valdžią pastatė aukščiau už bažnytinį susirinkimą. Protestantizmo įtakon patekusių kraštų rekatolizacijai buvo įsteigta naujų ordinų (jėzuitai, kapucinai, teatinai). Ta antireformacija naudojos Habsburgai, nes tuo būdu jie norėjo įgyvendinti savo universalios valstybės planus ir nuslopinti vis stipriau besireiškiančius tautinių valstybių siekius Europoje. Tuo atžvilgiu Habsburgai sudarė feodalinės Europos reakcijos centrą.

Taigi katalikų bažnyčia ir Habsburgai atidžiai sekė vykusių Lietuvoje religinę bei politinę kovą. Romos imperatoriui rūpėjo, žinoma, ne Radvilos pasninkai, dėl ko priekaištavo Lipomanas Vilniaus vaivada, o visų pirma klusnybė katalikų bažnyčiai ir politinio autoriteto pripažinimas Romos imperijai. Tuo tarpu Lietuvoje Radvila Juodasis ėmė kurti stiprų naujojo tikėjimo židinį, darantį plačią įtaką. Su juo skaitėsi tokie reformacijos šulai, kaip F. Melanchtonas, J. Kalvinas. Kultūros svorio centras ėmė persikelti į reformacijos šalininkų aplinką. Radvilų namas sutraukė nemažą poetų, rašiusių lotynų, lenkų kalbomis. Literatai ir politikai grupavosi taip pat ir apie kitus reformacijai palankius didikus.

Lietuvoje Radvilos laiškas yra pirmas aiškus pasisakymas už refor-

⁹ Žr. K. Estreicheris, t. 21, p. 310—311.

Apie Lipomano 1557 m. „stebuklus“ ano meto raštuose taip pasakojama: „Kažkoks Borekas, Sochačėvo viršininkas, reikalaujant šventikams, įmesdino į kalėjimą, o paskui ir sudegino keletą Sochačėvo žydų, neva jie nupirkę iš kažkokios moters, pavarde Lasicka, jų duoninį dievą, badę adatomis ir tuo būdu gavę labai daug kraujo ir t. t. Tai buvo padaryta, verčiant popiežiaus legatui Lipomanui ir t. t.“,— J. S z c z u c k i, Nieznanej Kroniki arianiskiej częśc pierwsza,— Wokół dziejów i tradycji arianizmu, Warszawa, 1971, p. 166.

maciją. Ligi 1555 m. reformas stabdydavo vyskupų valdžia ir jų teismai. Tačiau minėtais metais valdžios buvo nurodyta, kad vyskupai nedarytų bažnytinių teismų, taip pat buvo sustabdyta „pasaulietinės rankos“ (bracchii saecularis) pagalba. Tai, žinoma, skatino naujovių ideologiniame gyvenime ieškotojus aktyvesnei veiklai.

Lietuvos reformacijos padėtį stiprino Prūsijos, taip pat Livonijos ideologinio gyvenimo pasikeitimai. Savo siekius matyti reformuotą Lietuvą visą laiką puoselėjo žinomieji humanistai ir pirmųjų lietuviškų raštų kūrėjai S. Rapolionis, A. Kulvietis, M. Mažvydas. Jie yra ir pirmųjų, lietuvių rašytų, poleminių raštų kūrėjai. S. Rapolionis yra parašęs kritikuojantį katalikų bažnyčią darbą „Apie bažnyčią ir jos žymes“ (De ecclesia et ejus notis, išleista Eislebene 1562 m. rinkinyje „Duae disputationes“, dedikuotame Radvilai Juodajam). Plačiai žinomas liuteroniškas A. Kulviečio „Tikėjimo išpažinimas“ (Confessio fidei, Karaliaučius, 1543). Prieš katalikų kunigus, uždariusius bibliją į siaurus bažnyčios rėmus ir neleidžiančius jos skaityti liaudžiai, pasisako M. Mažvydas kreipimesi į Lietuvos kunigus pirmosios lietuviškos knygos įžangoje. Toji lietuvių Rytų Prūsijoje poleminė literatūra turėjo skatinti Radvilos proreformatišką polemiką. Ir Prūsijos kunigaikštis Albrechtas ją domėjosi. Prūsijos spaustuvininkai važinėjo į Lietuvą platinti protestantiškų lietuviškų ir kitomis kalbomis raštų. Lietuvos didikai Radvilos ir Chodkevičiai vis glaudžiau santykiavo su liuteroniškos Livonijos vadais, Rygos, Tartu, Talino magistratais žinomojo Livonijos karo metu. Livonijos reformacija turėjo įtakos ne tik Lietuvos didikams, bet ir Vilniaus, Kauno miestiečiams, prekiauvusiems su to krašto miestais.

Taigi toje jau pribrendusioje poleminei kovai dirvoje ir galėjo taip stipriai suskambėti Radvilos laiškas. Radvilos ir Lipomano susikirtimas buvo ne tik dviejų asmenų reikalas, bet tapo plačiu ir reikšmingu savo meto visuomeniniu reiškiniu. Toje plačios visuomenės akivaizdoje vykstančioje polemikoje, suprantama, reikšminga buvo ir literatūrinė forma, laiško apipavidalinimas.

Lipomano laiško išdidus tonas.

Diplomatas Lipomanas savo laišką pradeda ir užbaigia taip, kaip buvo piimta ano meto diplomatinuose raštuose: jis aukščiausiais laipsniais šlovina savo laiško adresatą. Radvila yra pagerbiamas tokiais titulais: „Šviesiausiasis kunigaikšti“ (Princeps illustrissime), „Didžios šlovės pone“ (Amplissima dominatio tua), „Didžiai gerbiamas pone“ (Domine observantissime) ir pan. Skaitytojui iš pradžių atrodo, kad toks pagarbus ir malonus tonas bus išlaikytas ir toliau, kad laiškas bus visas mandagus.

Tačiau greitai jis įsitikina, kad po šių mandagių ceremonijų ir linkčiojimų legatas visai nėra pasiruošęs būti malonus, kai jis ima kalbėti apie reikalą ir pradeda aptarti ideologinius dalykus. Laiško tonas tampa griežtas ir net piktas.

Popiežiaus pasiuntinys kaltina asmeniškai Radvilą, kad jis atkritęs nuo tikėjimo ir tapęs eretiku. Vienu iš įrodymų jis pateikia „šviesiausio Romos karaliaus“, t. y. „Šventosios Romos imperijos“ imperatoriaus, kurio kunigaikščių kolegijai priklausė ir Radvila, viešai pareikštą draudimą penktadieniais ir šeštadieniais valgyti mėsą, o Radvila to draudimo nepaklausęs. Todėl tapęs blogu žmogumi ir neištikimu krikščionimi. Toliau pasipila daugybė epitetų, charakterizuojančių Vilniaus vaivadą tiesiog biauuriu žmogumi. Jis esąs „eretikų vadovas“ (*antesignanus haereticorum*), „šventvagis pragaištingas“ (*sacrilegus pestilens*), „prieglauda pragaištingų naujovių ieškotojų“ (*Asylum pestilentium novatorum*), „šmeižikų ir klaidingų pamokslininkų globėjas“ (*receptator blasphemorum et falsorum concionatorum*). Radvila esąs kaltas ir dėl to, kad jis pats skaitęs eretiškas knygas, taip pat kitiems duodąs jų skaityti, net jas spausdinąs. Švenčiausią eucharistiją jis vadinąs stabmeldyste ir todėl bažnyčioje, kai ten nueinąs drauge su karaliumi, jis nepakeliąs akių į ostijos ir kieliko pakylėjimą. Be to, jis nepripažįstąs Romos bažnyčiai primato tarp kitų bažnyčių, o popiežiaus nelaikąs Kristaus vietininku žemėje. Tuščiu dalyku jis laiką pamaldas už mirusiuosius. Apskritai, Radvila esąs visokių nenaudėlių globėjas, netikęs karaliaus patarėjas, eretikų ir pseudomokytojų bičiulis. Tai jis siuntęs savo žmogų į Ženėvą ar Bazelį, kad iš ten į Lietuvą pakviestų J. Kalviną, J. Laskį ir P. Lismaninį, kurie rengtų čia disputus prieš katalikų bažnyčią. Žodžiu, Radvila — nedoras eretikas ir netikėlis, ir už tai nieko nesą baisiau (*Haereticus impius et perfidus, quid potest atrocius*). Jis nori griauti teisingą mokymą, pats nesimokęs šventųjų raštų (*indoctus sacrarum literarum*). Veltui jis stengiasi rasti bendraminčių Europoje — Anglijoje, Prancūzijoje, Italijoje, — nes ten jų nedaug. Galų gale duoda Atanazijaus Aleksandriečio ir Jeronimo citatų, iš kurių pažymėtina ši, parodanti, pasiuntinio nuomone, kaip reikia naudotis šventuoju raštu: „...nes ir velnias kalbėjo kai kuriais švento rašto žodžiais, o švento rašto esmė nėra jo citavimas, bet tai, kaip jis suprantamas...“ (*...cum et diabolus de scripturis aliqua sit locutus et scripturae non in legendo consistant, sed in intelegendo...*). Tuo Lipomanas, kaip ir kiti katalikų dvasininkai, ginčija teisę skaityti bibliją atitinkamai nepasirengusiems ir kaip reikiant neišmokusiems interpretuoti žmonėms, o tuo tarpu liuteronai, kalvinai ją skaityti rekomendavo visiems.

Kodėl toks išdidus ir piktas laiško tonas? Buvo, tur būt, keletas priežasčių. Visų pirma, pats Lipomanas buvo išdidus, būdamas išdidžiosios Romos bažnyčios atstovas ir tik sau pripažindamas teisę mokyti bei duoti nurodymus. Piktą jam buvo, kad toks „laikas“ — pasaulietis ir nemokytas teologijos dalykuose žmogus, koks buvo Radvila, imtųsi mokyti jį ir patį neklaidingąjį popiežių. Pagal seną tradiciją pasauliečiai buvo laikomi nemokytais, nors ir kažin kokius mokslus jie būtų išėję. Tik teologas ir kunigas galėjo vadintis mokytu žmogumi, o tokiu save laikė pasiuntinys.

Iš tikrųjų, Lipomanas katalikiškame pasaulyje garsėjo kaip teologas, ne tik kaip diplomatas. 1551 m. popiežius jį kartu su žymiais bažnyčios veikėjais — kardinolu Krescencijumi ir arkivyskupu Piginu — paskyrė anti-liuteroniškojo Tridento susirinkimo vienu iš pirmininkų¹⁰. Taigi kaip teologas jis galėjo pasigirti ir pasididžiuoti prieš Radvilą, kuris teologijos dalykuose nebuvo specialistas.

Be to, disputą padidino ta aplinkybė, kad jis išėjo į viešumą. Būdamas Vilniuje, pasiuntinys Lipomanas, kaip jis pats sakosi laiške, neįvertinęs padėties: jis turėjęs privačiai tvarkyti reikalus (...dedissem enim operam..., ut his de rebus tecum privatim agerem). Kadangi apie tą ginčą plačiai sužinojo visuomenė, Lipomanui nebeliko nieko kita, kaip paimti „kietą kursą“, būtent, tokį, apie kurį pasakoja taip pat popiežiaus pasiuntiniu buvęs, tačiau vėliau atsidūręs priešingoje ideologinėje stovykloje, žinomas P. Vergerijus. Taigi, pasak jo, kai popiežius ir jo šalininkai pamatą, kad kuris nors iš galingesnių žmonių jų neklauso ir, jei jie negali ginklu paveikti, į kalėjimą pasodinti, nukryžiuoti ar sudeginti, tada per savo įgaliotinius rūpinasi tokius asmenis „paženklinti amžinosios nešlovės žymėmis“ (inurendum notis sempiternae infamiae). Tokia esanti popiežininkų nuomonė (tiesa, kvaila, kaip mano Vergerijus). Taigi tie griežti ir pikti Lipomano žodžiai ir turėjo suteikti Radvilai tokią gėdą visuomenės akyse, sumenkinti jo autoritetą ir atitraukti žmones nuo jo ir reformacijos. Tačiau vargu ar toji plūdimosi taktika Lipomanui buvo naudinga, kai jis ir be Radvilos ir ne tik Lietuvoje turėjo daug priešininkų. Pasakojama, kad, jam atvykus į Lenkiją, kai kurie kilmingieji jį taip pasveikinę seime: „Sveikas, tu gyvačių gimine...“ („Salve progenies viperarum“)¹¹. Be to, ir pats legatas beviltiškai rašė į Romą, kad „Lenkija yra žuvusi ir maža vilties ją vėl laimėti“¹².

¹⁰ Plg. Podręczna encyklopedia kościelna, t. 39—40, p. 270.

¹¹ J. Szczucki, — kn.: Wokół dziejów i tradycji arianizmu, Warszawa, 1971, p. 168.

¹² Th. Wotschke, Geschichte der Reformation in Polen, Leipzig, 1911, p. 156.

Priešingai, M. Radvila užėmė kuklią ir mandagią poziciją. Jo laiškas savo tonu skirtingas ne tik nuo Lipomano užgaulių žodžių, bet ir nuo savo literatūrinių sąjungininkų raštų, kurie taip pat pasižymi ne mažiau aštriais ir nemandagiais žodžiais savo ideologinio priešininko adresu. Tiesa, ir Radvilos laiške randame „stiprių“ išsireikšimų, taikomų katalikiškajai ginčo pusei: „melagingi pranašai“ („falsi prophetae“), „Babilonijos paleistuvė“ („meretrix Babilonica“), t. y. katalikų bažnyčia, „eretikai“, „aukojimo vaidintojai“ („sacrificarii histriones“), t. y. laiką mišias katalikų kunigai, ir pan. Tačiau reikia pasakyti, kad smarkūs epitetai šiame laiške taikomi tik katalikų bažnyčiai, jos institucijoms bei mokymui kritikuoti, bet ne Lipomanui, kuris asmeniškumo, plūdimosi Radvilos atžvilgiu nevengė. Radvila visur išlaiko tą mandagumą, kuriuo jis pradeda savo laišką: „Didžiai gerbiamas pone“ (Reverendissime domine), „brangus ir godotinas drauge“ (Amice charissime et honorande), „sveikinu ir linkiu krikščioniškos palaimos“ (Salutem et christianam felicitatem).

Į šią malonią Radvilos santykiavimo su žmonėmis formą atkreipė dėmesį pats Lipomanas ir už tai padėkojo. Radvila kukliai atsakė, jog toks kultūringas ir malonus elgesys (humanitas et benevolentia) pasiuntinio atžvilgiu nesąs joks asmeniškas nuopelnas. Jis su visais, kurie tik atvyksta pas jį, stengiasi būti malonus. Tai darąs, laikydamasis „senolių papročių“ (ex maiorum more). Žinoma, už tai jis nelaukiąs ir dėkingumo, nes jis tik atliekąs savo pareigas. Visame dispute su popiežiaus pasiuntiniu į viską jis žiūrįs „iš gerosios pusės“ (Accepta... omnia in partem, quod aiunt, optimam).

Apskritai, Radvila, kaip matyti iš jo gyvenimo, mėgo pagarbą ir pagyras. Tai rodo ir nagrinėjama knyga: jis neprotestavo prieš tai, kad į padanges kelia jį jo literatūriniai bendradarbiai. Tačiau laiške elgiasi pabrėžtinai kukliai. Pavyzdžiui, žinome, kad Lipomanas kaltino jį nemokytumu teologijos dalykuose. Radvila su tuo nuolankiai sutinka ir net tris kartus savo laiške pažymi: „Prisipažįstu, esu žmogus dvariškis ir daugiau atsidedęs karo reikalams, negu teologijos ir filosofijos studijoms“. Be to, šiame ginče jis neįaučiąs noro girtis savo gabumais bei mokslingumu. Jis esąs tik toks žmogus, kuriam nieko netrūksta iš tų dalykų, kurių dievas suteikia žmonėms, norintiems pažinti jį ir tiesą. Todėl savo laiške jis nesigriebsiąs mokytų išvedžiojimū, o tik trumpai ir visai paprastai (simplicissime) išdėstysiąs, ką jis manąs apie kalbamus dalykus, ir parodysiąs, kuo jis remiās.

Kodėl Radvilos laiškas trumpas ir parašytas ne tokiais aštriais žodžiais, kokių nusipelno šmeižikas (sikofantas) Lipomanas, ir kodėl literatūriškai nesąs pakankamai apdorotas, kalba savo eilėraštyje minėtas

Christianas Liberijus — A. Tšecekis. Išbaigti visais atžvilgiais laišką su-trukdęs karo sukūrys, kurį sukėlusi „linkusi greitai griebtis Marso ginklų livonų gentis“ (Livones, promptum Martis ad arma genus), t. y. iš naujo įsiliepsnojęs Livonijos karas. Tada Lietuvos valstybė buvusi apsupta pavoju, o ant Radvilos pečių užgriuvusi sunki našta, kuri trukdė jam kaip reikiant atsidėti laiškui ir ideologiniams ginčams su Lipomanu.

Galimas daiktas, kad minėta priežastis turėjo įtakos laiško formai. Jei nebūtų buvę Livonijos karo, kuris iš tikrųjų labai vargino Lietuvą ir daug rūpesčių teikė jos vadovams, laiškas būtų buvęs kitokio stiliaus ir didesnės apimties. Tačiau atrodo, kad svarbiausia priežastis buvo ne ta. Matyt, Radvila, kuris pažymėjo reikalą laikyti mandagumo „pagal senolių papročius“, nebuvo linkęs nusileisti ligi savo ideologinio priešo pikto tono ir plūdimosi. Tiesa, Radvila ir tuo atžvilgiu neliko skolingas Lipomanui, bet tai padarė ne jis, o jo literatūriniai pagalbininkai su Vergerijumi priešakyje. Tačiau pats Radvila neperėjo į asmeniškumus, išsaugojo rimtį bei objektyvumą. Kaip tik šitas dalykiškumas, asmeniškumo vengimas ir imponavo gausiems diskusijos stebėtojams vienoje ir kitoje ideologinių barikadų pusėje. Tas laiško rimtumas ir prisidėjo prie pergalės, kurią jam pripažino jo vienmečiai dispute prieš Lipomaną.

Ryšium su tuo laiško bruožu dar reikia pažymėti, kad Radvila visai liuteroniškai reformacijai, smerkdamas ne vieną kartą „išdidžiąją Romą“, nori suteikti paprastumo bei kuklumo pobūdį, parodyti jos prieinamumą liaudžiai. Todėl jis stengiasi spausdinti savo kalba (sermone nostro) kai kurias knygas, jas versdamas iš lotynų ar vokiečių kalbos, palaiko mintį, kad bažnytinės ceremonijos turi būti atliekamos ne lotynų, o kasdienine kalba. Vienas jo pagalbininkų Virilijus Muzėjas (tai A. Tšecekio slapyvardis) aiškina, kad reformacija — tai žemų ir kaimiškų namų tikėjimas. Taigi, kai koks nors „išdidus ir kvailas popiežininkas“ (papista superbus et amens) pamatys prastus ir kaimiškus Lietuvos Brastos namus (ten buvo spausdinamos liuteroniškos knygos), ims juoktis ir netikės, kad Kristus gali ateiti į tokias menkas trobeles. Eilių autorius sako, kad kaip tik iš kaimų ir miestelių reformacija perėjusi į didesnius miestus ir tų protestantiškų brolių prisipildę tokie miestai, kaip Krokuva, Poznanė ir „visai arti prie šaltojo poliaus esąs Vilnius“ (gellido proxima Vilna polo). Tas teiginys tik tiek teisingas, kad didikai, visų pirma Radvilos, reformaciją pradėjo įvesti savo kaimo valdose, atiminėjo katalikų bažnyčias ir vienuolynų žemes, versdami lankyti savąsias bažnyčias. Faktiškai naujasis tikėjimas liaudžiai buvo primetamas, kaip ir senoji katalikybė savo metu, iš viršaus, ir jokios iniciatyvos išpažinti vieną ar kitą tikėjimą liaudis nerodė, nors iš

minėtų žodžių lyg ir galima būtų taip suprasti. Tačiau, antra vertus, reformacija iš tikrųjų buvo paprastesnė savo ceremonijomis, bažnyčių įrengimu, mažiau turtinga bei „pigesnė“, nes iš tų turtų, kuriuos anksčiau valdė katalikų dvasininkai ir vienuolynai, didžiausią dalį pasisavino pasaulietiniai valdovai. Tur būt, tai ir buvo viena iš svarbiųjų priežasčių ir Radvilai propaguoti paprastą bei kuklų naują tikėjimą.

Savo globojamą reformaciją Radvila nori pavaizduoti liberalesne bei švelnesne, negu katalikų bažnyčia, kuri, kaip žinome, naudojos inkvizicijos priemonėmis. Pasak jo, reformacijos organizatoriams reikia sekti apaštalais, kurie klaidingus mokslus skelbiančiuosius „užmuša žodžiu“ (verbo occidunt), o tuo tarpu katalikų valdžia tikrus tikinčiuosius, t. y. protestantus, deginanti, kardu žudanti, karianti ar nuodijanti, pasinaudojanti tuo tikslu net komunija, kaip tai įvykę su Romos imperatoriumi Henriku VII, kuris komunija buvęs nuuodytas.

Tokie priekaištai katalikų bažnyčiai tiko, tur būt, tik Lietuvos—Lenkijos gyvenimo sąlygomis, kur, esant decentralizuotai valdžia, galėjo gyvuoti daug religinių srovių bei pakraipų, palaikomų savarankiškų „karaikių“— didikų, tačiau ne Liuterio ir Kalvino doktriną priėmusiems kraštams. Pirmasis reformatorius visą valdžią, ir dvasinę, atidavė kunigaikščiams, kurie ir religijos reikaluose nevengė naudotis kardu, o antrasis juk sudegino ant laužo kaip eretiką M. Servetą. Žinoma, priekaištai dėl inkvizicijos tiko ir pačiam Lipomanui po Sochačovo kruvinų įvykių. Radvilos palaikoma reformacija turėjo būti iš tikrųjų liberalesnė už Vakarų Europos reformacijas. Jis net turkus nurodo pavyzdžiu, nes jie, būdami mahometonai, esą teisingesni bei švelnesni savo kraštų krikščionims, negu Europos krikščionys bendro tikėjimo žmonėms¹³.

Laiško šaltiniai bei autoritetai.

Siekdamas tikslo pagrįsti savo sprendimus ir padaryti laišką kiek įmanoma labiau įtinamą, Radvila remiasi patikimais, jo nuomone, šaltiniais bei autoritetais. Jais jis naudojasi ne atsitiktinai, o apgalvojęs. Todėl tikslesnis jų aptarimas leis geriau charakterizuoti laiško autoriaus mintis bei siekius.

Jei laikysimės chronologinės sekos, pastebėsime, kad Radvila kai kur remiasi biblijos Senuoju testamentu, mini žinomus jo vardus—Dovydą, Esaiją. Savo meto, humanistinio kultūros sąjūdžio, aplinkoje, suprantama,

¹³ „Qui (=mahometonai) tamen in Christianos, quocunque sui imperii sunt in loco, multo se nobis aequiores mitioresque exhibent, ut qui illis, quod vos igne ferroque iniuste et nefarie prohibetis, liberam Christi et Evangelii confessionem libere permittunt eosque a vi et iniuria quavis et tuentur et esse immunes esse volunt“.

jis negalėjo apsieiti be Antikos autoritetų — rašytojų, filosofų, valstybės veikėjų. Todėl laiške randame garsius Sokrato, Platono, Aristotelio, Katono, Fabijaus, Cicerono, Vergilijaus vardus. Minimi garsūs valdovai — persų Kyras, graikų Aleksandras Makedonietis, romėnų Oktavianas Augustas.

Tačiau reikia pažymėti, kad ne visi antikiniai autoriai yra šio laiško argumentacijos pagrindinis ramsis. Autoriaus nuomone, visa pagoniškosios Antikos išmintis, visi tos senosios epochos politiniai laimėjimai yra menkniekis, palyginus su reformacijos mokymo pasiekimais, su jos dvasinės karalystės idealais. Skaitytojas šiame dalyke pajunta fanatišką protestantizmo prozelito uolumą ir kai kurią Antikos išminčių panieką tose daugiskaitose, kurias pateikia rekomendacijose Lipomanui: kai jis susiprasiąs ir pereisiąs į reformacijos pusę, viršysiąs visokius „Sokratas, Platonas, Aristotelius, Katonas, Fabijus, Ciceronas“. Lygiu būdu daug svarbesnė už Kyro, Aleksandro, Augusto imperijas esanti jo metu kuriamoji reformacijos dvasinė karalystė.

Matome aiškiai, kad tuose Radvilos samprotavimuose yra jau prislopintas Antikos entuziazmas, kuris taip būdingas humanizmui. Radvila požiūriu į Antiką stovi vokiečių reformacijos skelbėjų pozicijose (Liuterio, Melanchtono), kuriems būdingas protestantiško akiračio siaurumas ir paviršutiniškas tikiybinis praktiškumas. Vokiečių universitetuose tuo metu nebuvo tokių magistrų, kurie taip, kaip garsieji Italijos ir kitų kraštų humanistai, būtų sugebėję užkrėsti savo pasekėjus humanistiniu entuziazmu, o Antikos meno bei literatūros palikimui įkvėpti naują gyvybę. Dėl to Radvilai kiekvienas reformacijos pasekėjas esąs dvasiškai aukščiau pakilęs už bet kurį pagoniškos Antikos mokslininką bei literatą. Tokiomis pažiūromis Radvila Lietuvoje buvo jau ne pirmas. Anksčiau minėtas V. Agripa taip Antiką vertino savo kalboje, skirtoje Radvilos Juodojo brolio Jono mirties atminimui ¹⁴.

M. Radvila klasikine bei pavyzdine epocha pripažįsta krikščioniškąją Antikos laikotarpį. Čia yra jo pagrindiniai autoritetai. Tai — žinomieji evangelistai, Povilas apaštalas, bažnyčios veikėjai bei rašytojai Cyprianas (mir. 258 m.), Bazilijus (mir. 379), Ambrozijus (mir. 397), Jonas Chryzostomas (mir. 407), Jeronimas (mir. 419), Augustinas (mir. 430). Iš valstybės veikėjų Radvila iškelia imperatorių Konstantiną, kuris krikščionybę padarė valstybine religija. Autorius pripažįsta ir tų amžių bažnyčios susirinkimų nutarimus bei interpretaciją, net pirmųjų popiežių nuro-

¹⁴ M. Ročka V. J. Agripa — kultūros veikėjas ir literatas, p. 53.

dymus (pvz., Martynas I, mir. 659, Julius I, mir. 352), nors kaip popiežiaus instituciją jis neigia. Taigi tų pirmųjų krikščioniškos Antikos amžių autoritetus Radvila pripažįsta, jų mokymą laiko ortodoksiniu, o vėlesnių amžių tradicija, jo nuomone, sugadinta katalikų bažnyčios. Tos nuomonės pailiustravimui galima pacituoti jo žodžius apie mišių atstatymą. Jis pripažįstas tik tas mišias, kokios buvo „po apaštalų meto... graikų bažnyčioje Bazilijaus ir Chryzostomo meto, o lotynų — Ambrozijaus, Jeronimo, Augustino meto...“ („...Post tempora Apostolorum... in Graeca quidem ecclesia tempore Basilii atque Chrysostomi, in Latina vero — tempore Ambrosii, Hieronymi, Augustini...“). Panašiai jis pasisako ir apie pasninkus, Romos popiežiaus primatą, celibatą ir kitus dalykus. Turėdamas prieš akis krikščionišką Antiką, jis siūlo įvesti liaudies kalbą į bažnytines ceremonijas, organizuoti biblijos vertimą į liaudies kalbas, nes lotynų kalba tuo metu buvo ir liaudies kalba, ir visiems suprantama.

Aišku, kad Radvila nevienodai vertina savo meto rašytojus bei bažnyčios veikėjus. Jis pasisako prieš katalikiškos pakraipos teologus, kaip J. Dunsnotas (mir. 1308), vadinamasis „subtilusis daktaras“ („doctor subtilis“), garsus katalikybės gynėjas J. Kochlėjas (Cochlaeus, 1479—1552), katalikų teologijos profesorius J. Ekijus (Eckius, 1486—1543), matematikas, astronomas, taip pat teologas A. Pigijus (Pighius, 1490—1542), vokiečių imperatorių dvaro pamokslininkas G. Vicelijus (1501—1573).

Antra vertus, Radvila mieliai pasinaudoja rašytojais, kritikavusiais katalikų bažnyčią ir jos institucijas. Tuo atžvilgiu jam patiko garsusis G. Savonarola (1452—1498), išvaręs Medičius iš Florencijos, įvedęs ten respublikinę santvarką, norėjęs reformuoti bažnyčią bei visuomeninį gyvenimą. Taigi šio reformatoriaus žodžiais naudodamasis, Radvila kalba apie popiežių, vadindamas jį tiesiog paršu: „silvestris et efferus porcus immundus, porcus superbus, porcus luxoriosus, indomitus ac crudelis“. Popiežius ir katalikų bažnyčia nedorai ir žiauriai pasmerkusi tą puikiausią ir didžią krikščionišką vyrą (vir optimus et christianissimus). Kaip žinome, Savonarola popiežiaus ir Medičių machinacijų dėka 1498 m. buvo nuverstas ir sudegintas ant laužo.

Apskritai, trumpame savo rašte Radvila neįsileidžia į detalesnes diskusijas su savo ideologiniais priešais. Neplačiai jis naudojasi ir savo autoritetų raštais. Taip pat vos prabėgomis paliečia antikinius, pagoniškus ir krikščioniškus, rašytojus. Tačiau yra pagrindo sakyti, kad laiško autorius apsiskaitęs žmogus, gerai susipažinęs su senais ir naujais raštais, sugeba juos pasirinkti ir vertinti savo tikslais. Laiškas įvedė ano meto skaitytoją į ideologinės kovos sūkurį, kartu nuteikė jį reformacijos naudai. Ir šių

dienų skaitytojas čia randa daug medžiagos apie XVI a. vidurį. Iš to, kad Radvila klasikiniu bei pavyzdiniu sau laikotarpiu laikė krikščionišką Antiką, galima spręsti, kad jis buvo veikiamas liuteronizmo. Kalvinizmas, į kurį jis perėjo truputį vėliau, nepripažino ir tokios bažnytinės tradicijos, visa ko pagrindu laikė tik bibliją. Kad jis dar liuteronas, rodo ir jo laiško bendradarbiai, kurie yra liuteronai, beveik visi iš liuteroniškos Rytų Prūsijos.

Dėl laiško autorystės.

Laiško tyrinėtojai nesutaria, kas yra tikrasis jo autorius. Žinodami, kad tokie aukšti politiniai veikėjai, kokie buvo Radvilos, ir valdovai paprastai nerašydavo patys, o turėdavo pagalbininkų raštininkų, mokslininkai dažnai linksta nepripažinti autorystės M. Radvilai Juodajam, nors pats laiškas visas parašytas jo vardu. Šitokį aiškinimą paremia rinkinio priede esąs žinomo anoniminio autoriaus — Christiano Liberijaus — A. Tšececkio — eilėraštis, kuriame, tarp kitko, sakoma:

*Ille etiam unius lingua calamoque fideli
Usus erat, subita morte peremptus obit
Lancius, insignis iuvenis, scelerate Magister,
Debuit hoc tantum non licuisse tibi.
Perfidia ille tua, dum munia Regis obiret
Legati, contra fasque piumque perit.
Nec potuit iustam cupiebat ut addere limam,
Sed cursu in medio pene reliquit opus.
Ac recte moriens dixisset: „Candide lector,
Emendaturus, si licuisset, eram“¹⁵.*

Kasparas Lanckis, kaip karaliaus Žygimanto Augusto pasiuntinys pas Livonijos arkivyskupą Vilhelmą, buvo nužudytas Livonijos magistro V. Fiurstenbergo nurodymu, besivaržant jiems dėl valdžios, 1556 m. birželio mėnesį. Taigi apie tą laiką laiškas buvo jau įpusėtas. Tačiau poeto pasakymą „lingua calamoque“, matyt, reikia suprasti taip, kad tas jaunuolis buvo atsakingas už laiško lotynišką kalbą bei stilių, bet ne už turinį. Panašiai, atrodo, buvo ir su antrąja laiško puse, kuri liko neišdailinta Lanc-

¹⁵ „Jis (t. y. Radvila) taip pat pasinaudojo vieno asmens kalba bei ištikima plunksna; jis žuvo staigios mirties užkluptas; tai — žymus jaunuolis Lancijus, negalėjęs to darbo atlikti tik tavo, nusikaltėli magistrui, dėka. Dėl tavo klastos prieš visokią tiesą ir dorą jis žuvo, eidamas karaliaus jam pavestas pareigas. Jis negalėjo, nors toks buvo jo noras, išdailinti, kaip reikiant, šį darbą ir paliko jį beveik pusiaukelėje. Ir tikrai, mirdamas jis būtų pasakęs: „Malonusi skaitytojau, buvau pasiryžęs jį parašyti be ydų, jei tik būčiau galėjęs“.

kio. Kadangi kunigaikštis dėl karų, dėl politinių reikalų negalėjęs atsidėti laiškui, į pagalbą jam atėję jo draugai:

*Arreptis calamis certatim id turba piorum
Perficere et tanto iungere castra viro.
Qui quacunq̃ue datur, linguam calamumq̃ue manumq̃ue,
Omnibus his quantumcumq̃ue valere potest*¹⁶

Taigi matyti, jog netiksliai teigiama, kai sakoma, kad laiško autorius yra K. Lanckis¹⁷. Jį, kaip ir kitus prie laiško parašymo prisidėjusius asmenis, reikia laikyti tik pagalbininkais, literatūriniais bendradarbiais. Tačiau ne daugiau: laiško sumanymas, jo idėja, planas, tonas turėjo priklausyti pačiam Radvilai. Turime atkreipti dėmesį ir į tuos jo žodžius, kur jis sakosi nors ir vogčiomis, dėl didelių užsiėmimų („utut per furtivum licebat otium“) laiškui vis dėlto skyręs laiko. Galima priminti, kad ir to meto žmonės, kurie žinojo tikrą padėtį, laikė Juodąjį tikruoju laiško autoriumi. Jis, o ne kuris kitas iš jo bendradarbių, įtrauktas į „Uždraustų knygų sąrašą“¹⁸.

Iš tikrųjų, nepaisant dirbtinio kuklumo, rodyto laiške, M. Radvila Juodasis, kaip ir kiti Radvilos, buvo mokytas žmogus. Ilgus metus jis buvo studijavęs užsienio mokyklose, gerai susipažinęs su daugelio valdovų dvarų, kurie tuo metu buvo ir kultūros centrai, gyvenimu, mokėjo keletą kalbų (ir lotynų). Jo namuose buvo studijuojama Lietuvos istorija, teisė. Čia rasdavo globą literatūros bei kultūros darbuotojai. Per jo, kaip kanclerio, rankas ėjo visi valstybinės reikšmės raštai. Jo žinioje buvo Lietuvos Metrika, taip pat jis redagavo valstybinius dokumentus, žiūrėjo, kad iš valstybės kanceliarijos neišeitų raštai, priešingi įstatymams, pažeidžiantieji didžiojo kunigaikščio ir bajorų teises. Todėl Radvila netarpiškai buvo susijęs su raštu, gerai žinojo jo vertę ir reikšmę. Radvilų rūmai patys buvo pasidarę kilmingojo jaunimo mokykla. Lietuvos bajorai laikė garbe leisti savo sūnui pabūti ir pasimokyti tų didikų namuose.

Be to, reikia prisiminti ir tai, kad XVI a. viduryje Radvilų namuose, kaip ir kitų didikų namuose, buvo pasikeitęs požiūris į mokėjimą naudotis plunksna, teptuku ar muzikos instrumentu. Anksčiau, net to amžiaus pir-

¹⁶ „Sugriebę plunksnas tikro tikėjimo žmonės viens už kitą uoliau stengiasi jį užbaigti ir prijungti savąias prie to didžiojo vyro kovos stovyklų; kiekvienas, kaip sugeba, kiek įstengia, pridėda savo kalbą, plunksną ir ranką“.

¹⁷ Th. Wotschke, Geschichte der Reformation in Polen, p. 159: „... dann gab er (=Vergerius) dessen (=Radvilos) scharfer, von evangelischer Glaubensfreudigkeit durchgluhter Antwort auf Lipomanis Schreiben vom 21. Februar, die der Hofling Kaspar Lanzki-Kurzbach verfasst...“

¹⁸ Index librorum prohibitorum, Venetiis, 1586, p. 27: Nicolaus Radvil, Palatinus Vilnensis.

moje pusėje, buvo didikų, kurie mokymąsi bei mokslą laikė negarbingu daiktu ir net gėda. Anot tos senosios kartos žmonių, lankyti mokyklas ir mokyti reiškia nusileisti iki beturčių ir paprastų žmonių, kurie mokosi, norėdami įsigyti sau pragyvenimo šaltinį. Turtingam ir aukštos kilmės žmogui taip daryti netinką, nes jis turįs garantuotą pragyvenimo šaltinį ir be mokslo. Radvilų namų žmonės (pvz., Agripa) ¹⁹ polemizuoja su tokia pažiūra. Čia buvo žinoma, kad mokslas ir raštas labai svarbūs dalykai valstybės gyvenime. Mikalojaus Juodojo ir jo brolio tėvas dėl to pasirūpinęs išmokyti savo vaikus.

Toji aplinka rodo, kad Radvila visai nesibaidė rašto. Jis veikiausiai skaitė ir tikrino savo literatūrinių bendradarbių darbą. Dar reikia pridėti, kad jis nebuvo toks žmogus, kuris lengvai pasiduotų kitų asmenų įtakai ir greitai atsisakytų savo nuomonės. Atvirkščiai, žinoma, kad jis savo meto literatūriniuose reikaluose buvo aktyvus. Radvila paprastai susišaukdavo savo tarnyboje esančius literatus, jiems užduodavo ir organizuodavo jų darbus. Tai aiškiai rodo, pavyzdžiui, darbas „Lenko pasikalbėjimas su Lietuviu“.

Todėl, atrodo, nagrinėjamojo laiško autorystė gali būti skiriama M. Radvilai Juodajam.

Laiško kalba.

M. Radvilos laiškas, kuris buvo skiriamas ne tik Lietuvai bei Lenkijai, bet ir Vakarų Europai, turėjo būti parašytas gera lotynų kalba. Jis savo ydomis neturėjo atgrasyti išlepintą humanistą. Be to, bloga laiško kalba galėjo duoti progos kritikams kaltinti savo ideologinius priešus neišsimokslinimu bei tamsumu.

Didelis vaidmuo lotynų kalbai buvo skiriamas ir reformacijos reikaluose. Ji turėjo skleisti naująjį mokymą tarp apsišvietusių žmonių, valdovų ir didikų dvaruose. Reformacijos pradininkai labai vertino lotynišką literatūrą bei iškalbą dėl to, kad ji buvo internacionalinė ir visai ano meto inteligentijai suprantama. Todėl žinoma, kad Liuteris reikalavo iš savo kunigų gerai mokėti lotynų kalbą, o Melanchtonas, šį reikalavimą remdamas, prie Liuterio kapo kalbėjo lotyniškai. Lotynų kalba naudojosi ir kiti reformatoriai — Cvinglis, Kalvinas. Todėl suprantama, kodėl Radvila, norėdamas gerai pasirodyti mokytai visuomenei, stengėsi parengti savo laišką gražia lotynų kalba ir naudojosi gerai mokančių tą kalbą patarnavimais. Vis dėlto net keletu atveju pažymima, kad dėl karų ir didelių valstybinių rūpesčių vis dėlto nesugebėta laišką kaip reikiant parengti. Vadinas, au-
toriaus reikalavimai laiškui buvo dideli.

¹⁹ Plg. „Literatūra“, t. X, 1967, p. 58.

Tačiau ano meto skaitytojas vargu ar galėjo labai skųstis laiško kalba. Lipomanas, kuris Radvilą laikė nemokytu žmogumi teologijos dalykuose ir dėl to jį peikė, nepriekaištavo dėl kalbos, o jis tai mielu noru būtų padaręs. Iš tikrųjų, stilistiniu atžvilgiu jo laiško kalba atitinka geros, klasikinės lotynų kalbos reikalavimus: laikomasi nusistovėjusios sakinių tvarkos, sakiniai tarpusavyje siejami įvairiais jungtukais ir pinami lyg į vieną pynę. Autorius, kaip ir antikiniai rašytojai bei kalbėtojai, stengiasi „apvalinti“ sakinius, veiksnį dėdamas sakinio pradžioje, o tarinį — sakinio gale.

Tiesa, nuo klasikinės kalbos gerokai atitolstama žodynu: laiške daug naujų, senojoje lotynų kalboje nevarlotų, krikščioniškų terminų, o jei ir vartotų, tai įgijusių jau kitokią prasmę; taip pat nemaža viduriniais amžiais nusistovėjusių visuomeninių terminų, titulų. Tačiau visos tos leksikos negalima buvo išvengti. Kaip tik ja pasireiškė laiško polemėnis aktualumas. Jam „ecclesia“ jau nebereiškė „susirinkimo“, o konkrečiai „bažnyčią“, visų pirma „katalikų bažnyčią“, su kuria kovojo. Kitą turinį, krikščionišką, buvo gavę terminai „religio“, „haereticus“, „eucharistia“, „communio“, „presbyterus“ ir daugelis kitų, aktualių to meto ideologinio gyvenimo dalykinių terminų. Mėgstamas tradicinis titulavimas: „Rex Serenissimus“, „Regia Maiestas“, „Reverenda Dominatio Tua“ ir kt. Dėl tokių gausių „naujų“ žodžių tikras humanistas, siekiąs atgaivinti gryną klasikinę lotynų kalbą, galėtų padaryti priekaištą laiško autoriui, bet faktiškai be šios naujos terminologijos neišsiversdavo tie, kurie svarstė aktualius ideologinius klausimus. Visi ano meto polemistai ir net visi tie, kurie norėjo nagrinėti savo meto gyvenimo reikalus ir aktyviai įsikišti į savo meto tikrovę, neišvengdavo naujų terminų bei išsireiškimų.

Specialių poetinių bei retorinių išraiškos priemonių laiške randame nedaug. Tuo atžvilgiu kalba paprasta. Daugiausia ji pajvairinama retoriniais klausimais. Pavyzdžiui, kalbėdamas apie skaistyklą, kurią laikė pagoniška institucija, autorius klausia: „Quis enim plura philosophatus est de Purgatorio quam Plato? Quis copiosius scripsit quam Vergilius?“. Kitu atveju, svarstydamas reikalą įvesti liaudies kalbą į liturgiją, jis klausia, laukdamas teigiamo atsakymo, ar apaštalai nesinaudojo liaudžiai suprantama kalba savo misijose: „Quid, inquam, illi [Apostoli]? An id fecerunt hebraeo? Num Petrus in Ponto? Andreas et Philippus in Scithia? Jacobus in Hispania? Bartholomaeus in India?“.

Kai kur, nors ir negausiai, naudojamosi ilgesniais ar trumpesniais išskaičiavimais. Pavyzdžiui, autorius, pripažindamas, jog turi būti atsisakyta kunigų celibato, kad būtų išvengta visokio pasileidimo, išskaičiuoja jo

keletą sinonimų: „...adulteria, fornicationes, scortationes, incaestus ceteraque libidines...“.

Tačiau, apskritai, laiškas, kaip minėta, paprastas, be perdėtos patetikos, gana ramus, mandagus ir pasižymįs logiškumu bei nuoseklumu. Tos ypatybės kaip tik ir kėlė jo vertę to meto poleminėje literatūroje, didino įtikinamumą,— šitai pastebėjo ir jo ideologiniai prieštai.

Jei palygintume laišką kalbos atžvilgiu su kitų to meto lietuvių rašytojų kūryba, tai, atrodo, reikėtų pripažinti, kad jis labiausiai panašus į taip pat liuteronų ir to paties Radvilos aplinkos žmogaus V. Agripos „Kalbą“ (1553). Tai rodo tiek žodynas, tiek literatūrinės bei retorinės išraiškos priemonės, tiek ir požiūris į humanistinės kultūros reiškinius,— matyti, kad jų sukūrimo sąlygos buvo gana artimos. Stilistinės priemonės vartojamos gana paprastos ir, tur būt, apskritai atspindi siekimą to paprastumo, kuris būdingas reformacijai, kovojusiai su katalikų bažnyčios puošnumu, ceremonijų pompastiškumu, taip pat ir literatūriniu iškilingumu.

Tiek Agripas darbo, tiek Radvilos laiško lotynišką kalbą galima pavadinti „melanchtoniška“, nes Melanchtonas, kaip klasikinių kalbų profesorius, turėjo savo požiūrį į lotynų kalbą ir jį perteikdavo mokiniams, reformacijos sekėjams. Tas „Vokietijos mokytojas“ nepripažino „lenkų sugadintų“ lotynų kalbos, kuri jo metu vyravo Šiaurės kraštuose. Jis reikalavo iš savo mokinių bei pasekėjų (tarp jų buvo Agripa ir minėtieji Radvilos pagalbininkai) išmokti rašyti lotyniškai „tikrai natūraliu būdu“²⁰. Tą natūralumą turėjo suteikti klasikinės lotynų kalbos normas atitinkanti krikščioniškoji terminologija. Taip daroma ir Radvilos laiške.

Savo laišką M. Radvila Juodasis skiria, be abejo, apšviestam, mokančiam lotynų kalbą savo meto skaitytojui. Drauge jis, kaip reformacijos atstovas, pasisako už liaudies kalbą, už jos panaudojimą bažnytinėje liturgijoje, religinėje propagandoje liaudies masėse bei spaudoje. Tik čia, kaip aišku ir iš laiško, Radvila orientavosi į lenkiškai kalbantį žmogų. Jam buvo skirta ir garsioji Lietuvos Brastos bibliją. Apie lietuvių kalbą šiame laiške visai neužsimenama, lyg jos nebūtų. Matyt, jis ją atiduoda Rytų Prūsijos reformacijos ir kultūros darbuotojams, kurie iš tikrųjų savo lietuviškus raštus, kaip rodo ir pirmosios lietuviškos knygos kreipinys, skyrė lietuviškai kalbantiems Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žmonėms.

Laiškas ir humanistinė literatūra.

Jau turėjome įsitikinti, kad Radvilos laiškas, kuris dideliu aktyvumu tęsia poleminę lietuvių literatūrą, yra ryškus dalykas savo meto kultūros

²⁰ Plg. Th. Muther, Aus dem Universitäts- und Gelehrtenleben im Zeitalter der Reformation, Erlangen, 1866, p. 357.

gyvenimo fone. Autorius šiuo savo laišku pasiekė nemaža. Jo darbas buvo puikiai įvertintas draugų ir priešių. Šio laiško pasisėkimui daug padėjo ir ta aplinkybė, kad jame buvo naudotasi humanistiniame pasaulyje mėgstamos literatūros rūšies — epistolografijos tradicijomis.

Laiškas jau seniai buvo pasidaręs pavyzdžiu visai humanizmo prozai, visai traktatų literatūrai, kurios tiek daug buvo prirašyta ir išspausdinta. Jis tapo „vidine“ forma ir poezijai. Laiškas padėjo augti ir žurnalistikai. Jam buvo keliamas uždavinys būti priemone, žmonėms bendraujant ir kovojant prieš viduramžių idealą „vita solitarius“ („atsiskyrėlio gyvenimas“). Laiškas pagal seną, dar iš antikos išplaukiančią tradiciją ir pagal Renesanso pradininko F. Petrarkos pavyzdį plačiai buvo vartojamas pavaldinių, bendraujant su savo valdovais bei kunigaikščiais. Valdovų artimieji laiškais stengėsi auklėti bei mokyti valdovą, patarti jam įvairiais valstybės valdymo klausimais, o valdovai, savo ruožtu, laišką laikė priemone didinti savo įtaką bei politinę galią. Dėl to laiškai, nors ir asmeniškai būdami, liedsdavo bendrus politinius, ekonominius ir kultūrinius reikalus, atspindėdavo gyvenamąjį laikotarpį. Visi tie asmenys laišką laikė ne vien tik dalykiniu raštu, liečiančiu konkretų dalyką ar žmogų, bet į jį žiūrėjo daug plačiau. Jie laiškus skyrė ir visuomenei ir tikėjo, kad tie jų kūriniai bus skaitomi vėlesnių kartų. Todėl laiškam buvo stengiamasi suteikti literatūrinę formą, jie būdavo renkami ir saugomi. Yra duomenų, rodančių, jog jau XVI a. pradžioje Lietuvos apsišvietusieji žmonės skaitė Cicerono laiškus ir turėjo epistolografijos vadovėlių. Laiškų mums yra palikę M. Husovianas, A. Kulvietis, S. Rapolionis. Savo darbą „Apie papročius“ Mykolas Lietuvis rašė irgi laiško forma. Laiško svarbą to meto kultūros ir politikos gyvenime rodo plati Radvilų — Juodojo ir Rudojo — dvarų, taip pat kunigaikščio Albrechto dvaro gausi korespondencija įvairiais klausimais ir su įvairiais žmonėmis.

Su visa šia literatūrine tradicija yra susijęs Radvilos laiškas. Jis įveda mus į XVI a. vidurio Lietuvoje vykusias ideologines kovas. Kartu jis parodo mums ir to meto literatūros bei kultūros lygį, kuris yra gana aukštas ir nė kiek nenusileidžia tos rūšies Vakarų Europos literatūrai.

ПОЛЕМИЧЕСКОЕ ПИСЬМО М. РАДВИЛЫ ЧЕРНОГО И ЕГО ЛИТЕРАТУРНАЯ СРЕДА

Марцелинас РОЧКА

Резюме

Цель статьи — анализ книги, изданной в 1556 году П. Вергериусом — „Duae epistolae...“. Здесь приводится библиографический материал, дается краткое содержание его, перечисляются переводы, авторы приложений. Эта книга — малая хрестоматия полемической литературы в Литве середины XVI в. Она направлена прежде всего против посла папы римского А. Липомана, который старался задержать распространение реформации в Литве. Характерное для письма посла высокомерие чуждо письму Радвилы, которое, напротив, отличается скромностью и вежливостью.

Радвила в своем письме ссылается на Библию, на авторитет писателей христианской антики, а также на писателей нового времени, которые подвергали критике католическую церковь. К писателям языческой античности он относится с недоверием.

В отношении авторства письма в статье поддерживается мнение, что автором его является Радвила.

Язык письма автора, писавшего по-латыни, хотя прост и не отличается поэтичностью, но правильный, и в нем чувствуется школа Меланхтона.

Письмо Радвилы — первое печатное полемическое письмо в Литве, имеющее связь с полемической литературой в Восточной Пруссии, где она появилась раньше. По своей форме оно относится к гуманистической эпистографии и является одним из интереснейших фактов в литературе.

POLEMISCHER M. RADVILA'S BRIEF UND SEINE LITERARISCHE UMGEBUNG

Marcelinas ROČKA

Zusammenfassung

Dieser Aufsatz hat zum Ziel, das von P. Vergerios im 1556 herausgegebene Buch „Duae epistolae...“ näher zu untersuchen. Es werden hier bibliographische und Inhaltsangaben angeführt, Übersetzungen genannt, die der Verfasser der Beilagen erklärt. Das Buch kann als eine kleine Chrestomathie der polemischen Literatur der Mitte des 16. Jahrhunderts in Litauen betrachtet werden. Der Zweck des Radvila's Briefes ist der Kampf gegen den Vertreter der offiziellen Kirche A. Lipomanus, der bestrebt war, die Ausbreitung des Protestantismus in Litauen aufzuhalten.

Die Briefe sind nicht nur inhaltlich, sondern der Form nach unterschiedlich. Der Ton des Lipomanus' Briefes ist hochfahrend, des Radvilas aber — bescheiden und höflich. Bei der Argumentation seiner Gedanken beruft sich Radvila auf die Bibel und kirchliche Schriftsteller der christlichen Antik, gleichfalls auf Autoren seiner Zeit, die die katholische Kirche einer Kritik unterzogen hatten. Die Schriftsteller und Gelehrten der heidnischen Antik betrachtet Radvila reserviert. Man vertritt sich in diesem Aufsatz die Ansicht, daß Radvila tatsächlicher Verfasser ist.

Die Sprache des Briefes ist nicht reich poetisch, aber regelmäßig und gut, von „melanchthonischer“ Art.

Radvilas' Brief kann man für ersten polemischen Brief in Litauen betrachten, aber er ist eng mit der protestantischen Literatur in Ostpreußen verbunden, die früher entstanden war. Der Form nach gehört der Radvilas' Brief zur humanistischen Epistolographie und seiner Bedeutung nach ist er einer der berühmtesten polemischen Briefe seiner Zeit.